

L. LOCKHART, R. MOROZZO DELLA ROCCA, M. F. TIEPOLO, *I Viaggi in Persia degli Ambasciatori Veneti Barbaro e Contarini* (= *Venedik elçileri Barbaro ve Contarini'nin İran'a Seyahatleri*). Roma, MCML-XXIII, XIII+415 Sayfa. 1 harita. Ayrıca belge fotokopileri. Yayınlayan: Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente. *Il Nuovo Ramusio*" serisinin VII. cildi: *Raccolta di viaggi, testi e documenti relativi ai rapporti fra l'Europa e l'Oriente* a cura dell'IsMEO.

Fâti̇h Sultan II. Mehmed zamanında İran'ı, gerçekte Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı ziyaret etmiş ve önemli birer *Seyahatnâme* yazmış olan iki Venedik elçisinin yapıtları nefis bir cild halinde bilim dünyasına sunulmuş bulunuyor. Seneler önce "yakında çıkacak kitaplar" arasında belli başlı kitapçıların kataloglarına girmiş olan bu eserin 1973 senesi Eylül ayında basımı tamamlanmış ve 1974 senesi başlarında da satışa verilmiştir. 1000 aded basılan bu kitabın, yayınlayan enstitünün geleneğine göre 900 satış için, 100 tane de özel basımı yapılmış bulunuyor.

Eserin hazırlanması ve basıma verilmesinden sonra da ele geçen bilgiler peyderpey kitaba eklenmiş. Bununla beraber bütünlüğüne bir halel gelmemiştir. Bir bilimsel işbirliğinin ürünü olan bu kitabın tertip sırasını izleyelim: S. XI-XIII'de Francesca Maria Tiepolo, *nota editoriale* başlığı ile yayının gayesini açıklamakta. *Gli avvenimenti* (olaylar) başlığı ile adı geçen elçilerin seyahatleri arifesindeki dünya siyasetinin özetini XV. asır başından başlatarak daha Timur'un Ön-Asya topraklarında görünmesinden itibaren ele almakla incelemeğe başlayan müsteşrik L. Lockhart, ayrıca Giosafat Barbaro ve Ambrogio Contarini'nin hayatları hakkında bilgiler vermektedir (S. 3-27). Venedik Devlet Arşivi (Archivio di Stato di Venezia) eski müdürlerinden R. Morozzo della Rocca da "*Seyahatnâmelerin yayınına genel giriş*" bölümünde basma ve yazma nüshalar hakkında bilgiler vermektedir. Daha XVI. yüzyıl ortalarında tanınmış Venedikli yayıncı Aldo Manuzio tarafından yayın âlemine sunulan bu eserlerin muhtelif yazma nüshaları daha vardır. Marciana kütüphanesi adı ile tanınan merkez kütüphanesinden başka Venedik Şehir kitaplığı (Civico Museo Correr)ndaki yazma nüshalar da elden geçirilmiştir. Böylece Ramusio yayınından meydana gelen bazı yanlış okumaların önüne geçilmiştir (S. 28-35). Venedik Devlet Arşivi görevlilerinden M. F. Tiepolo'nun¹ yardımı ile G.

¹ Venedik Devlet Arşivi'nde görevli bulunurken beraber, Venedik tarihinin kronolojisini düzenlemişlerdi. G. Cini vakfı tarafından hazırlattırılan Venedik tarihinin [*Storia della Civiltà Veneziana*, ana başlığı altında onbir ciltlik bir seridir. Venedik'in kuruluşundan İtalyan Birliğine katılışına kadar geçen süreyi içeren ciltlerde, muhtelif devirler incelenmiştir.] muhtelif senelerine ait ciltlerin sonuna eklenen bu kronolojiler, kısa fakat özlü birer yol göstericidir. Son zamanlarda inceleme olanağı bulamadığım bir eseri gene bilimsel bir iş birliği sonucu yayınladıklarımı öğrendik: "*Venezia*" dalle origini al 1791, Milano 1972, 59 sayfa ve tablolar. A. Giuffrè yayınevi.

Barbaro ve A. Contarini'nin doğumlarından ölümlerine kadar geçen süre hakkında buldukları Venedik belgelerini değerlendirmiştir [S. 36-53 G. Barbaro'ya S. 54-63 de A. Contarini'ye ait olanları ayrılmış]. Bundan sonraki kısımlar seyahatnâmelerin metinlerine aittir. Önce Giosafat Barbaro'nun metni yayınlanmış. S. 67-102 arasında; "*Quivi cominciano le cose vedute et aldite per mi Iosaphat Barbaro citadin de Venetia in do viazi che io ho fatti, uno a la Tana et uno in Persia*" (Burada, ben Venedik vatandaşı G. Barbaro, şahsen Azak ve İran'a yapmış olduğum iki seyahat esnasında gördüğüm ve duyduğum konular, başlıyor) başlığını taşıyan metinden sonra S. 103-171 arasında "*Quivi comencia la seconda parte che apartiene al viazo che io Iosaphat Barbaro feci in Persia come ambassator*" (Burada, elçi olarak İran'a yaptığım seyahati ben G. Barbaro ikinci kısımda anlatmağa başlıyorum) başlığını taşıyan metin bulunmaktadır. Padova şehri piskoposu Pietro Barozzi'ye "*Tatarların kullandığı baldıran otu hakkında bir mektup*"dan sonra (S. 172-173) Ambrogio Contarini'nin yazmış olduğu metnin yayını gelmektedir (S. 177-234). "*Questo è el viazo de misier Ambroiso Contarin ambassador de la illustrissima Signoria de Venesia al signor Uxuncassam re de Persia*" (= Şanlı Venedik Cumhuriyeti'nin, İran kralı Uzun Hasan Beye, elçisi olarak yollanan bay A. Contarini'nin seyahatidir) başlığını taşıyan bu bölümden sonra tamamlayıcı bilgiler fashna geçilmiştir. Basıma *Ramusio* külliyatındaki metinlerin yanısıra biraz geç devirde kaleme alınmış yazma nüshalar da esas tutulmuş. Sayfa altlarında bu türlü metinlerde görülen ifade farkları derc edildiği için notların daha sonraki sayfalara konulması yerinde olmuştur. S. 237-302 arasında konan 436 tamamlayıcı not ile G. Barbaro'nun, S. 303-326 arasındaki 191 adet not da A. Contarini'nin metninin açıklanması için hazırlanmış ise de, basım sırasında elde edilen bilgiler ek olarak S.326-328 arası Barbaro, S. 328 vd. da Contarini'nin metinleri için konulmuş. Her üç mütehassıs da ilgili gördüğü yönleri açıklamaktan geri durmamış ve kısaltma harfleri ile notun kime ait olduğu da işaret etmişlerdir. S. 333-345 arasında da M. F. Tiepolo tarafından metinlerin iyi anlaşılabilmesi için, Venedik lehçesindeki pek kullanılmayan sözcüklere dair lügatçe konulmuş. En son bölüm kaynaklar ve bibliografya başlığını taşımaktadır (S. 349-366). Burada yazma nüshalardan başka daha 1482 senesinde basılmış ve İtalyan kütüphanelerinde bile bulunmayan, *inkunabul*² olmuş Contarini'nin seyahatnâmesinden başka XVI. yüzyılda başlayan basım faaliyeti ve yapılmış çeşitli çevirilerden sonra, yararlanılan yapıtlar alfabetik düzen içinde verilmiştir. Her bilimsel araştırma için kaçınılmaz olan dizin, M. F. Tiepolo tarafından hazırlanmış ve özel şahıs isimleri ile yer adlarına göre düzenlenmiştir. Yayında müelliflerin yazdıklarına titizlikle bağlı kalınmış ve dizinde ayrılıklar yeri gelince işaret edilmiştir (S. 369-415). Sondaki harita elçilerin geçtikleri yerleri ve konakladıkları mahalleri göstermesinden dolayı yararlıdır ve Lockhart tarafından çizilmiştir.

* * *

² Matbaanın XV. yüzyıl ortasındaki başlangıcından itibaren aynı yüzyılın sonuna kadar basılmış kitaplara verilen isimdir. Esas anlamı beşikdir. Bk. Aydın Sayılı, *Belleten* XXV/99 (1961) S. 428'deki son paragraf.

Ramusio³ külliyyatının günümüz bilimsel ihtiyaçlara yeni bir yayını hazırlayan IsMEO, bu elçilerin de eserlerini yayınlamakla yalnız İran değil, Türk tarihçilerine de yararlı bir yapıt sunmuştur. Hazırlayanlar arasında bir de türkoloğun bulunması elbette yararlı olurdu. Eski Ramusio metni ve *Hakluyt* külliyyatındaki çeviri yalnız yabancı araştırmacılar tarafından değil fakat aynı zamanda Türk tarihçiler tarafından da değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Görebildiğim kayıtlara göre: Mükrimin Halil Yınanç⁴, Halil İnalçık⁵, Şerafettin Turan⁶, Şehabettin Tekindağ⁷, Bekir Sıtkı Baykal⁸ ve Nejat Göyünç⁹ tarafından yararlanılmasından başka, XV. yüzyıl şark tarihine eğilmiş her araştırmacının dikkatinden kaçmamıştır. W. Hinz ve V. Minorsky gibi klâsikleşmiş müsteşriklerden başka günümüzdeki yeni nesil İran tarihi araştırmacılarına¹⁰ da kaynak eser olmuştur. Rus tarihçiler, kendi bölgeleri hakkında en eski bilgileri veren bu iki italyan seyyahın eserlerine yabancı kalmamışlar ve kendi dillerine çevirmişlerdir^{10a}.

³ Coğrafya eserlerinin basımı ile şöhret yapan Gian Battista Ramusio, XVI. yüzyıldaki basım faaliyeti ile tarih, coğrafyacıların yanısıra diğer bilim adamlarının her zaman yararlandığı malzeme hazırlamıştı. Venedik kentinde 1559-1606 seneleri arasında dört defa yayınlanmış ve bugün için çok nadir bulunan bu yapıtın 1968 senesinde Amsterdam kentinde *Mondus Novus* serisinden üç cild halinde tıpkı basımı yapılmıştır.

⁴ "Akkoyunlular", *İslâm Ansiklopedisi*

⁵ "Mehmed II.", *İslâm Ansiklopedisi*

⁶ "Fatih Mehmet-Uzun Hasan mücadelesi ve Venedik", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, III/4-5 (1966) S. 63-138.

⁷ A) "Uzun Hasan'ın Osmanlılara karşı katî mücadeleye hazırlıkları ve Osmanlı Akkoyunlu harbinin başlaması", *Belleten*, XXI/82 (1957) S. 261-284.

B) "Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan rekabetinde Trabzon meselesi, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* II/2-3 (1964) S. 67-81.

⁸ A) "Son Osmanlı-Karaman münasebetleri hakkında araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XIII/17-18(1962-1963) S. 43-76.

B) "Silifke" *IUEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, II (1971) S. 141-152. Özeti *İslâm Ansiklopedisi*'nde de yayınlanmıştır.

⁹ *XVI. yüzyılda Mardin sancağı*, İstanbul 1966 S. 90 vd. ve 93.

¹⁰ M. M. Mazzaoui, *The origins of the Safawids, S'ism, Sufism and the Gulat*, Wiesbaden 1972. B. von Palombini, *Bündniswerben abendländischer mächte um Persien 1453-16,00* Wiesbaden 1968.

Elena Č. Skržinskaja, *Studi Veneziani* dergisinin X. cildinde "Storia della Tana" (Azak tarihi) adlı makalesinde bu yapıtdan Ramusio külliyyatını kullandıktan sonra, Karadeniz'in kuzey taraflarını ilgilendiren kısımlarını rusçaya çevirmiştir. [S. 3-45].

^{10a} "Biblioteka inostrannix pisateley o Rossiyi" adlı bir dizinin birinci ve ikinci ciltleri olarak, hem italyanca metin hem de rusça çevirileri Petersburg [bugünkü Leningard]da yayınlanmıştır. Asıllarını görme olanağını bulamadığımız bu kayıtları şu eserden aldık: Zeki Velidi Togan, *Tarihde Usul*, İstanbul 1946, S. 269 n. 556 ve 557 numaralı kayıtlar. Birinci cilt Barbaro, ikinci cilt Contarini'nin eserlerine ayrılmıştır.

XV. yüzyıl sonlarında Osmanlı Türklerine karşı İran ile yeni bir cephe açmağa kalkışan Venedik Cumhuriyeti'nin yalnız bu iki elçi ile yetinmediği malumdur¹¹. 1463-1479 seneleri arasında devam eden Türk-Venedik harbi sırasında tek başına mücadele olanağını kendisinde göremeyen Venedik Cumhuriyetinin ikinci cephe için Karaman Oğulları¹² ve Akkoyunlular ile giriştikleri çabalar yakın bir zamanda Prof. Dr. Ş. Turan tarafından Türk belgelerinden de yararlanmak suretiyle yeterince incelenmişti. Bu tanıtma vesilesiyle Anadolu topraklarına ait bilgileri dilimize çevirmeyi yerinde gördük. XVI. yüzyıl ortalarında Anadolu üzerinden İran'a gitmiş bir elçinin *relazione*'si vesilesiyle de hem bu kitabın yayını haber vermiş ve bugünkü Türkiye toprakları hakkındaki bilgilere değinmişim¹³. Ş. Tekindağ tarafından Silifke'nin (n. 8 B), N. Göyünç (n. 9) tarafından da Mardin kentlerini ilgilendiren satırlar dilimize çevrilmiştir. Metni tamamen, bütün tamamlayıcı notlarla dilimize kazandırmak ayrı bir çabayı gerektiriyor. İleri bir tarihte olanak

E. Ć. Skrżinskaya, bu iki eseri bir arada yakın bir geçmişte yayımlamıştır: *Barbaro i Kontarini o Rossiik istorii italo-russkix svjazy v XV*. Leningard 1971, 3+273 S. [Tanıtımı: G. Lanera, *Studi Veneziani XV* (1973) basımı 1975, S. 603-607.

¹¹ Bu elçilik faaliyetlerinden en tanınmış olan Barbaro ve Cotarini'nin seyahatleri Ramusio külliyyatında yayımlanıp Hakluyt serisinde İngilizceye çevrilmesinden başka N. Di Lenna'nın değerini hâlâ koruyan araştırmalarına konu oldu: *Ambrogio Contarini, politico e viaggiatore veneziano del secolo XV*, Padova 1921 adlı eserinden sonra 105 sayfa tutan bir makale ile "Giosafat Barbaro (1413-1494) e i suoi viaggi nella regione russa (1436-1451) e nella Persia (1473-1478)", *Nuovo Archivio Veneto* n.s XXIII (1914). Bu satırları hazırlarken bu araştırmaları göremedim. Bir Türk tarihi de yazmış olan Angiolello'nun hayatı ve eserini aynı müellif incelemişti: "Ricerche intorno allo storico Giovanni Mario Angiolello (degli anzoletti), patrizio vicentino (1451-1525)", *Archivio Veneto Tridentino*, V (1924). bk. Adnan Sadık Erzi, Türkiye kütüphanelerinden notlar ve vesikalar II, *Bellelen* XIV S. 607.

Yapılmış seyahatlerin en düzenli araştırması için bk. G. Caraci, "Viaggiatori Italiani in Persia nel Medioevo," *Il Veltro* a. XIV (1970) 1-2 S. 39-60. Bu müellifin ayrıca bütün Şark dünyasını ilgilendiren araştırması "Viaggi fra Venezia ed il Levante fino al XIV. secolo e relativa produzione cartografica", *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, Firenze 1973 S. 147-184. [bk. Ek I].

¹² Daha İstanbul'un II. Mehmed tarafından fethi sıralarında bile Karaman-Oğulları kendilerine işbirliği teklifinde bulunan Venedik Cumhuriyetini reddetmiyorlardı. bk. A. S. Erzi. Akkoyunlu ve Karakoyunlu tarihi hakkında araştırmalar, *Bellelen* XVIII/70 (1954) S. 206. 12 Şubat 1453 tarihli ticaret anlaşmasının Venedik Devlet Arşivi'nde aslı bulunamamakla beraber *Libri Commemorativi* serisinde bir sureti vardır. W. Heyd, *Doğu ticaret tarihi ve Romanın, Storia documentata di Venezia* adlı eserlerinde bundan bahsetmişlerdir. A. S. Erzi, bir Haçlı Seferine katılması muhtemel Karamanoğullarını bu yola iten amilleri maddeler halinde açıklamıştır. On sene sonra Andrea Cornaro'nun Karaman'ı ziyaretinden sonra Venedik ve Romaya kadar giden Karaman elçileri vardı.

¹³ *Bellelen* XXXVI/141 (Ocak 1972) S. 115.

bulursam girişeceğimiz bu çaba yerine şimdilik Anadolu dışı topraklar hakkındaki bilgiyi yalnız sayfa notlarıyla göstermekle yetindik.

* * *

G. Barbaro 1436 senesinde henüz 23 yaşında iken Şark'a ticaret yapmağa gitmiş ve 16 sene kalmıştı [Giriş S. 16]. Azak şehrinde kalıp Astırhan, Aral Gölü, Moğolistan ve Çin'e giden kervanların hareket noktasında ticaret hayatını sürdürdü. O yalnız para kazanmak hırsı ile değil, aynı zamanda öğrenmek ve öğrendiklerini yazmak arzusuyla da doluydu. O devrin Garp dünyası için nelerin bilinmediğini farkında olduğu için, muhtelif topluluklar, coğrafi mevkiler için zaman zaman bilgiler vermiştir. Şark'ta bulunduğu ilk yıllarda, Don nehri kıyılarına, Gürcistan'ın güney taraflarına, hatta Şirvan ve Dağıstan'a kadar uzanan seyahatler yaptı. Yalnız bu arada yazdığı bazı özel isimler yüzünden tenkit edilmiştir. Ya kendi dalgınlığı veya müstensihlerin bazı yersiz yakıştırmalarından olacak, ara sıra anlaşılmanan durumlarla karşılaşmaktadır. Bu dönemde, Kırım'daki tatar-türkçesi ile farsçaya merak sardığı tahmin ediliyor. Duyduğu bazı terimlerin de çevrisini vermesi yararlı olmuştur. Barbaro'nun Uzun Hasan Bey yanına yapmakla görevli olduğu seyahati 18 Şubat 1473 tarihinde başladı. Kendisi izlenimlerini yazarken tarih yönüne dikkat etmemiş. Bununla beraber bu eksikliği gideren kaynaklar, başta *Mektup*'ları elde bulunduğu ve yayınlandığı için bu eseri yayımlayanların koymuş oldukları tamamlayıcı notlar ve belgeler bu eksikliği gidermiştir. *Türk Ansiklopedisi*'nde bu zatın hayatı ve eserlerine ait kısa bir bilgi vardır. Barbaro tipik bir Venedik tüccarıdır. Asil bir vatandaş, kültürlü bir zat ve çeşitli görevlere yükselmeye kabiliyetli birisidir. Venedikli tüccar, Gino Luzzatto'ya göre [*Storia economica di Venezia dall' XI al XVI secolo*, Venedik 1961 S. 133 vdd] Akdeniz'de yürüttüğü faaliyetini Avrupa içerlerinden, Uzak Doğu hatta Endonezya'ya kadar uzatmıştır. Ailelerinin ve vatandaşlarının mallarını emniyet içinde yabancı ülkelere getirip götürdükten sonra, devlet hizmetine çağrılır. Çoğunun yolladıkları haber tarzındaki yazılarından saklananlar günümüzdeki tarihçiler tarafından kullanılır. Marino Sanuto'nun *Diarii* ciltlerindeki bilgilerin çoğu bunların yolladıkları haberlerdir. Andrea Gritti senelerce İstanbul'da edindiği tecrübelerle önce Venedik temsilciliğine (Bailo), Venedik şehrine döndükten sonra Doge'liğe kadar yükselmiştir. En tanınmış eser A. Saporî'nidir. [*Le Marchant italien au Moyen Age*, Paris 1952. Ayrıca çeşitli makalelerinin toplandığı *Studi di Storia Economia* adlı serinin III. cildinde S. 215 "patrizio-mercante", S. 223-231 "Un nuovo tipo di mercante". Gianfranco Folena, "Introduzione al veneziano "De là da Mar", "*Venezia e il Levante fino al secolo XV* a cura di Agostino Pertusi, C. I S. 298 deki iki dipnotunda diller arasındaki ilişkiyi ve Ortaçağ tüccarının karşılıklı kültür alışverişine katkısı üzerindeki en son araştırmalara değinmektedir.

* * *

Barbaro, Anadolu topraklarına Kıbrıs adasındaki Magosa limanından geçmişti. 1473 senesi başlarında görevini yerine getirmek için yanında Uzun Hasan'ın daha önce Venediğe gönderdiği elçi [Hacı Mehmet] ile gemiye binip, Karaman sahillerine beraberinde götürmeğe yükümlü olduğu malzemelerle binerek yola

çıktı. Malzemenin değeri 4000 duka tutarında idi. [Bunlar hakkında bir rakam verilmemekte top, ok atma aleti, tüfek, barut olduğu bildirilmektedir]. Imola'lı Tomaso adında birisinin yönetiminde 200 de adam vardı. 3000 duka değerinde gümüş eşya ve vazo, 2500 duka tutarında altın işlemeli ipek kumaş, 3000 duka tutarında da sarı renkli kumaş hediyeler arasında idi. İkisinin Kıbrıs adasında bulunduğu sıralarda Papalık ve Avusturya elçileri ile karşılaştılar. Orada Karaman toprakları hakkında bilgi aldılar. Karaman elçisi de Kıbrıs'a geldiği sırada Barbaro onunla bir görüşme yaptı. İsmi verilmeyen elçi ile görüşmesini bitirdikten sonra Barbaro diğer elçilerden ayrılarak yoluna devam etti. [S. 104'den itibaren] onun izlenimlerini okuyalım: "Hafif bir gemiye binip *Syghi* adında, kalesi olan bir limana geldim¹⁴. Oradaki beyin de katılmasıyla bir toplantı yaptık. Bu beyin bir kaç yüzden aşağı olmayan sipahisi ve adamı vardı. Memleketi dolaşır onlar da izlerlerdi. Bu beyin büyük kardeşi¹⁵ Osmanlı'ya karşı yardım aramak için Hasan Bey'e gitmişti. Onunla konuşurken bizimle hemfikir olduğunu gördüm ve diğer haberleri de büyük sevinç içinde öğrendiğini ihsas etti. Hasan Bey'in kendilerine cesaret veren mektuplarını gösterdi. Burada Venedik Beylerinin donanmasının geleceği bildiriliyor ve memleketi bu arada bilhassa sahil yerleri kurtaracağı haber veriliyordu. Bunun üzerine donanmamızın burada bulunması gerektiğine inandım ve Magosa'da kalan gemilerimizin *Sigi*'ye gelmesini emrettim. Bu anda komutanımız Pietro Mocenigo, *proveditor* V. Soranzo ve S. Malipiero'nun diğer gemiler ve kapitanlarla Korikos limanına geldiğini öğrendim. Burada da Korikos adında güzel bir kale vardır. Gecikmeksizin Augustin Contarini'yi gönderip eğer bir girişimde bulunmak istiyorlarsa derhal *Sigi*'ye gelmelerini istedim.

Burada ben bulunuyordum ve zaferi kolaylıkla elde edebilirdik. Halbuki komutan emir vermeyi, itaat etmeğe tercih etti. *Sygi* Korikos'a XX. milden fazla uzaklıkta değildir. Komutan bu sırada benim yollanmış olduğum haberi almış ve Korikos'u bombalamaktan vazgeçip *Sygi*'ye gelmişti. Bu donanmada elli altı gemi ve benim olan iki ince iki de büyük gemi ile toplam altmış gemi bizim şanlı beyliğimiz [Venedik Cumhuriyeti], 16 gemi kral Ferdinand'ın, 5 gemi de Kıbrıs kralının, iki gemi Rodos Büyük Üstadının, 16 da Papalık gemisi bulunuyordu. Büyük kısmı Modon limanında kalan gemilerin toplamı 99 idi. Bizim gemilerimizde 440 at ve bir o kadar da *stratioti*¹⁶, yani bunlardan her gemide 8 kişi vardı. Atlar 5 gemide bulun-

¹⁴ Bu yerin bugün neresi olabileceğine dair kimse bir teklif ileri sürmeden aynen kopya etmiştir. Siggı ve Sigi tarzında da kaydedilmiş bu yer hakkında Lockhard [S. 269 daki 191 numaralı tamamlayıcı notunda] Sikele denen bir yer olabileceğini yazıp haritasına koymuştur. Neresi olabileceğine dair 1936 senesinde Harita Genel Müdürlüğünün yayınladığı Türkiye Haritasında Sökün diye, Silifke'ye yakın bir yer belirtilmiştir.

¹⁵ Pır Ahmed Bey

¹⁶ Hafif süvari sınıfı olan askerler, Osmanlı Türklerinin Mora ve Arnavutluk'da ilerlemeleri üzerine, ellerindeki toprakları kaybeden eski arazi sahipleri olup Venedik Cumhuriyetinin hizmetine girmiş ve Kıbrıs'ı ikinci bir vatan saymışlardı. Kendilerine has döğüş sitillerinin yanı sıra, bir arada olmanın yarattığı bir edebiyatları da vardı [s. 271 deki 201 numaralı not].

duruluyordu. Limana vardığımızda atları karaya çıkardık ve adamların büyük kısmını da sahile çıkarıp hemen hazırlıklara giriştik.

Ertesi gün kaptan bana yolladığı haberde kalenin çok sağlam olduğunu ve ulaşılmaz bir yerde olduğunu bildirdi. Gerçekte orası bir dağın zirvesinde idi. Benim ne istediğimi sordu. Verdiğim cevapta gerçekte çok sağlam olmakla beraber içinde yirmibeş kişiden fazla kimse bulunmadığına emin olduğumu söyledim. Onların geniş bir yeri koruyamayacaklarını da ekledim. Ben devamlı olarak yapacağımız girişimde başarılı olacağımız üzerinde durdum. Bay Piero Mocenigo söylediklerime çok hayret etti ve herhangi bir cevap vermedi. Fakat iki saat sonra bana amiralini yollayıp bu girişimde bulunacağını bildirdi. Bu haber bana büyük bir sevinç verdi ve hemen bunu Karamanlıların komutanı *Themiaga*¹⁷'ya ilettim. O da bu habere sevinip kendi beyine de bildirilmesini istedi, ben de uydum. *Themynga*'dan döndükten sonra komutanımızın geldiğini öğrendim ki, yapacağımız vuruşmanın hazırlıklarına giriştim. Ertesi sabah aşağı yukarı saat 4 de *Themynga* gelip, kaleden yollanan birisinin can ve mala dokunulmadan davranırlarsa kaleyi teslim hazır oldukları bildiriliyordu. Bunu kaptanımıza ilettim o da *Themynga* vasıtasıyla razı olduğumuzu, mal ve hayvanlarıyla kurtulacaklarını ve hatta istedikleri yere gitmekte serbest olduklarının haber verilmesi isteniyordu. *Themynga*'ya bunu söylediğim zaman, o da benim bu haberi bizzat kale komutanına [burada isim verilmiyor Ramusio nüshasında "Karaman doğumlu Mustafa adında komutan" dendiği çıkıntıda vardır] ile konuşmamı istedi. Bunun üzerine kalenin önüne gittim ve karşısındaki pencerenin önünde durdum. Oraya gelen bey ile konuştum. Kaptanımızın mal ve can emniyetine dair söz vermesinden çok memnun kaldığını birçok lâf ettikten sonra söyledi. Bu sözü verdikten sonra kapıları açtı ve benim girmeme izin verdi. Yanımda ayrıca amiral, üç gemi arkadaşım ve tercümanımız vardı. Nerede olmak istediğini sordum. Suriye'ye gitmek istediğini ve daha garantili olması için de ailesi ve eşyalarını bizim gemilerimizin taşınmasını istedi ve ben de söz verdim, çok sevindi ve hemen daha önceden de hazırlanmış eşyalarını aldı. Kapıdan dışarıya bütün adamlarını ve eşyalarını çıkardığı zaman hepsinin 150 kişi olduğu görüldü. Dağ tarafından indikten sonra kaptanımızla karşılaştı. O da yanına aldığı gemicilerle kaleyi teslim almağa gidiyordu. Kaptan gemicilere eşyaların şahıs malı olduğunu söyleyip yağma etmemelerini emretti ise de bir işe yaramadı. . . Böylece kaleyi ele geçirince ben gemiye döndüm. Gecenin geç saatinde komutan olaydan beni haberdar etti. Karamanlı komutanı bulup, bu gemicilerin yaptıklarından dolayı özür dilenmesini, çalınan eşyaların ve bunları çalanlardan dolayı ruhunda duyduğu üzüntüyü bildirmemi istedi. Donanmaya dönünce tercümanımın da yağmadan edindiği silâhı gördüm ve hemen eşyaları buldurup hesap ettirdim. Sonra Karamanlı komutan *Themynga*'ya gittim ve bizimkilerle meydana gelen olaydan özür diledim, ertesi sabah da tazmin edeceğimizi söyledim. O da beni çok iyi karşıladı. Sygi deki komutanın bütün adamları ile beraber ölmemelerine, zira onlar beyine karşı âsi idiler, üzüldüğünü söyledi. Onun bu olaydan kederlenmediğini görünce konuyu değiştirdim ve söz verilen bir şeyin yerine geti-

¹⁷ Kötü bir çeviriyazısı yapılan bu isim hakkında bir görüş bulunmamaktadır. Emin Ağa ilk aklımıza gelen bir ihtimal.

rileceğini ekledim. Bunu da izleyen gemicilerin galiz küfürleri ve komutanla *provedidori* ve *sopracomito*'ların üzüntüleri idi. Komutanımıza geldim ve Vettor Soranzo'nun diğer *sopracomito*'lar ile beraber alınan mal ve hayvanların hesabının sorulmasını istedim. Sabahdan itibaren de [S. 108] herkes aldığı mal ve hayvanı getirip ortaya koyduktan sonra gemilerin dikkatle aranmasına geçildi. Hayvanların hepsi bulunduğu gibi malların önemli bir kısmı ortaya getirildi. Beyden alınan malların ortaya konmasından büyük bir tepe meydana geldi. Bütün bu yağmadan ve yağma harici bulunan eşyalar bay Vittor Soranzo'nun gemisine getirildi. Orada beyin karısı ile beraber olduğu öğrenilip alınan mallar teslim edildi. O da adamlarını eşyalarını bulmaları için çağırınca herkes geldi.

Bu beyin babasından kalma zengin bir hazinesi olduğu ve binlerce duka tutarında kıymetli taş, inci, altın ve gümüş, ve hatta kumaşa sahip olduğu zannediliyordu. Örnek olarak da, ölen bir Girit'li *sopracomito*'nun yağmaya giriştiğinde aldığı 800 dukayı ölmeden evvel iadeye vasiyet etmesini gösterebiliriz.

Bunlar olurken beyin iki erkek kardeşi geldi ve onu gemide gördüler. Onun bütün rica, minnet ve yalvarmalarına hatta elindekileri tamamen ortaya koymasına rağmen öldürdüler. Kardeşlerden birisi yengesi olan kadını kendisine eş olarak aldı.

Donanma mezkûr Korikos'a¹⁸ gitti ve karada bulunan şahısların da gemiye binmesi üzerine, kalenin alınması için bombardımana başladık. Burada Osmanlıların adamları vardı. O esnada Karaman Beyi adamları ile oraya geldi. Duvarlarda ilk gediklerin açılması üzerine bir anlaşmaya girişip içerdekilerin eşyaları ile çıkma-ları şartıyla kalenin Karamanlılara teslimi istendi. Bunu müteakip ben Silifke'ye gittim. Diğer Karaman toprakları gibi maruf olan bu şehir de Osmanlıların elinde idi. Orada bulunanlara da bizim toprak istediğimizi ve arzu ederlerse eşyalarını alıp gidebileceklerini söyledim. Aksi halde savaşa devam ederler de, şartlarımızın kabul edilmemesi üzerine hepsinin kılıçtan geçirileceğini söyledim. Onlar da bana gitmemi ve düşüncelerini ertesi sabah Karaman Beyine bildireceklerini söylediler. Ertesi gün yolladıkları haberde toprağı teslim edip hemen gitmeğe hazır olduklarını söyleyip derhal uyguladılar.

Komutanımız sonra bütün donanmayı alıp Kıbrıs'a döndü. Magosa limanı açıklarında hükümeti bu ada hakkında haberdar etmek istedi. Fakat biz Karaman topraklarında bulunduğumuz sırada kral Jak ölmüştü. Komutanın *Arcipelag*'larla gitmesi üzerine ben Magosa limanında üç ince iki büyük gemi ile, şanlı beyliğimin bana verdiği adamlarla bir süre kaldım.

Hasan Bey'in elçisi benimle gelmek istediği için yanımdaki *cancelliero* ile iki büyük gemiye topçularımızı alarak bindik. Şanlı beyliğimiz [Venedik]'in emri üzerine Girit adasına gitmelerini istedim. Orada bir kısmı kaldı, bir kısmı da Venedik'e gitti. Süvarileri Kıbrıs adasını korumaları için bırakmıştım. Biz şimdi Korikos'a dönelim ve onun için konuşalım zira o sırada olanak bulamamıştım.

Bu Korikos deniz üzerindedir. Kuzeye bakan yönü bir milin üçte biri kadardır. Üzerinde büyük bir kale vardı. Evvelce kuvvetli güzel ve iyi işlenmiş olduğu belli

¹⁸ Ortaçağ boyunca güney Anadolu'da önemli bir uğrak merkezi olan bu kale için bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Karamanlıların Gorigos seferi (1367)", *İÜEF Tarih Dergisi* VI/9 (1954) s. 161-174. Bilhassa n. 163 deki 11. numaralı not.

ise de, şimdi büyük kısmı tahrip olmuştur. Kapıların üzerinde bulunan yazılar Ermenicedir ve şimdikilerin kullandıkları bir dil değildir, çünkü benimle bulunan Ermenilerin hiç biri yazıları okumasını bilmiyordu. Diğer kale Korikos'a uzaktır ve limanın ağzında bir top atırlıklık mesafededir. Fakat Korikos büyük bir kaya üzerindedir ve denize doğru uzanan bir sahil kısmı vardır... Kalenin her bölümünde tatlı su için sarnıç bulunur ve halk için de ayrıca mevcut 4 sarnıç, o kadar büyük ve suyu o kadar güzeldir ki, herhangi bir büyük şehre yeterlidir. Çıkış kapısı doğu tarafındadır. O sıralarda Karaman-Oğlunun adamları vardı. Çok sebze ve pamuk bulunur. Hayvanlar arasında öküz ve at çoktu. Yemişler çok güzeldir ve bereketlidir. Vardığımda hava da çok güzeldi. Şimdi nasıl oluyor da Osmanlılar tarafından tahrip ediliyor. Deniz kenarında iki kale var. Yukarıda söylediğimiz bir dağ üzerindeki Sygi ve diğeri. İkisi de çok sağlam. Bunlardan birincisi denize bir ok atırlıklık mesafede. Diğeri bundan 6 mil uzaklıkta ve deniz kenarındadır, çok sağlamdır. Korikos'dan ayrıldıktan sonra 10 mil mesafede Silifke bulunuyor. Bir dağın zirvesindedir. Aşağıdan akmakta olan nehir Korikos civarında denize dökülür. Büyüklüğü Brenta'nunki kadardır. Dağ tarafında da Verona'dakine benzeyen bir tiyatro var. Tepeye çıkıp kente ulaşmak istediğimizde, kısmen taşlardan yapılmış birçok mezarlar görülüyor. Bazı mezarlarda toprağa yapıştırılmış. Daha yukarı çıkıldığı zaman, kalenin ilk suru ile karşılaşılır ki, hemen hemen şahikadadır. Yan taraflarında burçlar bulunur ki, kapıları hiç tahtası olmadan safi demirdir. Yükseklikleri onbeş adım, genişliği de yarısı kadardır. O kadar ince işlenmiştir ki, gümüş zannedilir ve çok geniş oldukları kadar sağlamdırlar. Sur çok kalındır ve içi dolu ve çok sağlam toprakla kaplıdır. O kadar dikdir ki aşağı inilemez, kalenin etrafı 3 mil kadardır ve en üst tarafı da bir milden fazla değildir ve bir şekerli ekmeğe benzer. İşte bu surun ortasında Silifke kalesi surları ve burçları ile bulunmaktadır. Burç ile surlar arasındaki boşlukta birinci kapıda bu 300 dönüm meyva ekilecek boş yer vardır. Kaleden kapıya kadar 30 veya daha fazla adımlık bir yer var. Kalenin içinde taştan yapılmış bir mahzen vardır ki, derinliği 5, uzunluğu 25 veya daha fazla, genişliği 7 adımdır, Burada cephaneden çok tahta bulundurulur ve çok büyük olan sarnıçlarında su hiç bir zaman eksik olmaz. Burası Küçük Ermenistan'dır ve Toros Dağlarına kadar uzanır. Corchestan derler.

Burada bir süre kaldıktan sonra İran'a yapacağım seyahati hızlandırdım. Sahilden (başka bir yol olmasına rağmen) yürüyüp, [S. 113] bir günde Karaman topraklarından çıktım. Geldiğim ilk yer Tarsus kenti idi. Bu güzel şehir Dulkadir elindedir ve beyi Şehsuvarın kardeşidir²⁰. Burası Küçük Ermenistan'da olmasına rağmen Mısır Sultanına bağlıdır. Toprağı üç mildir, içinden bir nehir geçer. Üzerine de sağlam taştan yapılmış bir köprü kurulmuştur ki öte tarafa geçilir. Nehirde uzayıp gitmektedir [sonra kalenin tarifini yapar].

¹⁹ Yunan denizindeki takımadalar.

²⁰ Kent Ramazanoğullarının elinde olmasına rağmen, dış etkilerden kendisini kurtaramadığı için yabancı boyunduruğuna girmiş bulunuyordu (F. Sümer "Ramazanoğulları", *İslâm Ansiklopedisi*, IX s. 616b-617b). Ömer Bey önce yendiği Şehsuvar'a, Barbaro'nun ziyareti sırasında yenik düştü.

Bir günlük ileride Adana vardır. Toprağı çok geniştir ve içinden çok da büyük bir nehir akar. 40 adım uzunluğunda taş bir köprüsü vardır²¹. Köprüden beraberimizde olan *sufi*'lerle beraber geçtik. Bunlar bizim hacılar gibidir ve kendi usullerine göre giyinmişlerdir. Aralarından birisi ilâhiler okuyup, Muhammedi kutlayan tekbirler getiriyor. Ağırdan ve yavaştan aldıktan sonra hızlanıyorlardı. Dans edenler de, o sese göre hareket ediyorlar ve bir çeyrek saat içersinde adımlarını ve sıçramalarını o derece çabuklaştırıyorlardı ki, vücutları yorgun ve yarı ölü düşüyordu. Bu gösteriye halktan çok kimse katıldı. Düşenleri arkadaşları kaldırıyor ve istirahat yerine götürüyordu. Böylece hemen her durdukları yerde veya yürüyüş sırasında bazan bu gösteriyi yaparlardı. Sanki yapmaya zorlanıyorlardı.

Adana toprağı, bölgesi gibi çok miktarda pamuk ve pamuk ipliğı üretmektedir. Burası da Küçük Ermenistan'da olmakla beraber Mısır Sultanına bağlıdır. [S. 114] Fırat nehrine ulaştığımız yere gelinceye kadar kayda değer bir şey yoktur. Fırat nehrine geldiğimiz zaman Sultanın 16 at taşıyan bir gemisini gördük. Nehri geçtiğimiz gemi çok acaipti. [Ramusio nüshasında "Fırat nehri İran kralının devleti ile Mısır Sultanın devletini birbirinden ayırır" tarzında olduğu çıkmada gösterilmiş]. . . Nehri geçince Urfa denilen şehre geldik. Burada Hasan Bey adına kardeşi Veli Bey bulunmaktadır. Burası büyük bir yeri. Hasan Bey *Byr* [Birecik olduğunda ittifak vardır] şehrine hücum ettiği zaman Mısır Sultanı Urfa'yı hemen tahrip etmişti. Dağ üzerinde sağlam bir kale vardır. Burada bey beni memnunlukla görmek istedi. Ben de ona mektupları verdim. Buranın tahrip edilmesinden fazla bir şey söylemek istemiyorum, kaldı ki bey de korku ile durmakta^{21a}. Sonra bir dağın eteğine geldik ve bunun üzerinde bulunan başka bir dağa da *Merdin* deniliyor. Oraya elde yapılmış bir merdiven olmadan çıkılmaz. Basamaklar taştan yapılma ve 4 adım genişliğinde, uzunluğu bir mildir. Bu merdivenin başında bir kapı vardır ve şehre buradan girilir. Dağın her tarafında çok tatlı su bulunur ve memlekette çok çeşme vardır. Burada başka bir dağ vardır ki etrafı elli adım kadardır. Oraya çıkmak için birincisine benzer bir merdiven bulunur. Memlekette evlerden başka sur bulunmaz. O da bir milin üçte biri kadardır. 300 kadar ev bulunur ve bunların içinde de çok insan vardır. Çok güzel ipek ve pamuklu işlerler [S. 115]. Hasan Bey'e bağlıdırlar. Türkler ve Arapların söylediklerine göre şehir o kadar yüksektir ki tepelerinden kuş uçuğu görülmez. Burada Hasan Bey'in kardeşi Cihangir Bey tarafından yapılmış misafirhanede²² kaldım. Buraya herkes yemek yemeğe gelir ve ayaklarının altına 100 duka tutarında güzel halılar sererler. Burada nadir rastlanan ve bizim

²¹ Seyhan nehri üzerindeki bu köprü Bizanslılar zamanından sonra Osmanlılar zamanında da şehrin iki yakasını birleştirdiği için, en canlı yeri idi. Mahalli türkülere kadar şöhreti geçen bu köprü önemini sürdürmektedir. [bk. Ek II].

^{21a} Birecik'in tahribine, Venedik kaynaklarına göre 1472 senesi sonu tarihi verilmiş. S. 277 n. 229.

²² Metinde "hospital" denilen kelimeyi misafirhane olarak çevirdik, otel bugünkü anlamı ile bu kuruluşun gayesini izahdan uzaktır. Yolcuların istirahatini sağlamakla kuruldu. Türk-İslâm uygarlığında ayrı bir yeri olan bu tip binalar için bk. S. Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimaî Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli-Câmililer", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası* XXI/1-4 (1963).

yerde de çok az rastlanan bir olayı anlatayım. Bir gün misafirhanede yalnız bulunurken, bir *carandolo* [Kalender] yarı çıplak perişan, önünde koyun postu bulunan biri karşıma geldi. 30 yaşlarında bulunan bu adam cebinden bir kitapçık çıkardı ve güzel hareketlerle okumağa başladı. Sonra okumasını hızlandırdı ve bana soru sorunca ben de cevap olarak yabancı olduğumu söyledim. O da bana "Ben de bu dünyaya yabancıyım ve hepimiz de yabancıyız. Bunun için her şeyi bıraktım ve böylece hayatımın sonuna kadar bu şekilde devam etmeği düşünüyorum". Daha başka güzel ve süslü cümlelerle güzel ve mütevazî yaşamağa hayretini arttırarak, dünyayı kahrederek de dediği: "Sen benim bu dünyada nasıl çıplak gittiğimi görüyorsun. Ben de baktım ve hiç bir şeyin hoşuma gitmediğini görünce vazgeçip kurtuldum."

Mardin'den hareketle, atla Hasan Bey'in başka bir kentine Assanceph (*Hısnıkeyf-Hasankeyf*) e vardık²³. Buraya ilk gelen bir insanın birinci izlenimi küçük bir dağın dibinde olduğu zaman, sağ tarafında bulunan dağdaki sayısız insanların ve sol tarafta da şehrin bulunduğu yerin bir dağ tepesinde olduğudur [S. 116]. Bunun dip tarafında da mağaralar vardır. Bunlarda da pek çok insan oturuyor. Bu mağaraların dağ tarafına bakanların sayıları sonsuzdur. Çoğu yerden aşağıdadır. Evlere giden yollar vardır. Evlerden bazılarının yüksekliği 30 adımdır. İnsanlar ve hayvanlar yürüdükleri zaman bir o kadar yükselir. Yürüyüşe devam edildiğinde sola döndüğü zaman araziye inilir, burada da pamuk tüccarları ile sair meslek sahipleri görülür. Burası çok geçilen bir yerdir. Birbuçuk mil kadar bir uzaklıkta şehir var ve içinde güzel evler, camiler bulunmakta. Bu şehirden güzel ve derin bir nehir geçiyor, genişliği 30 adım kadardır. Tahtadan yapılmış bir köprü ile, binen insanlar güçlkle karşı tarafa geçiriliyor. Nehrin derinliğinden suda durma olanağı yoktur. Bu dağı geçtikten sonra, köyleri ve ne sarp ve ne de yüksek olan dağları geçtik, iki gün uzaklıkta, hep şark tarafına giderek Siirt şehrine geldik. Üçgen tarzında olan bu şehrin bir kenarında çok sağlam ve kuleli bir kale vardır ve diğer kısmındaki surlar yıkılmıştır. Burasının güzel bir yer olduğu görülüyor. 3 mil yer tutan meskûn kısmı çok güzeldir ve evler, camiler, birçok çeşmeler ile süslüdür. Buraya girmek istediğimiz zaman, iki nehrin iki taştan köprüsünü geçtik. Bir keresinde ikisinin altından bizimkilerin bütün eşyalarını taşıyan *burchio* [eşya taşıyan altı düz gemi] geçti. İki nehir de çok geniş ve hızlıdır. Bir tanesi *Bethelis* diğeri *Issan*'dır²⁴. Küçük Ermenistan'dan buraya dek uzanan yerde büyük dağlar, ormanlar ve dikkati çeken evler bulunmamaktadır.

[S. 117]. Kasabalar çoktur, ziraatle geçinirler. Burada da çok yiyecek, meyva ve pamuk bulunur. Hayvanlar da öküz, at ve sairler çoktur. Bunlardan başka

²³ Bu çok eski şehir, günümüzde ufak bir yerleşim merkezi olmuştur. Anadolu ticaret yollarının değişmesine paralel olarak gerileyen bu merkez hakkında bk. Besim Darkot, "Hısn Keyf", *İslâm Ansiklopedisi* V/1 s. 452-454.

²⁴ Yayınlayanlar bu nehirlerden birincisine Bitlis suyu ikincisine Yezidhane su demektedirler. Botan suyu denilmesi daha uygun olurdu. Yapılış devri belli olmayan bu köprü için: C. Çulpan, *Türk Taş köprüleri*, Ankara 1975 s. 238 C. F. Lehman-Haupt'un *Armenien einst und Jetzt*, Berlin 1910 s. 336'dan naklen [bk. Ek II].

keçileri vardır ki, kıllarını her sene toplayıp yününden *ciambelotti* (tiftik, sof) yaparlar. Onlar bunu yıkayıp temizlerler.

Şimdi *Thaura* dağına giriyoruz ve buradan Karadeniz'e yani Trabzon'a doğru uzanıyoruz. Şark'a doğru Pers körfezine ilerledik. Girdiğimiz bu tepe, çok yüksek ve sarp dağlar üzerindedir. Sakinleri de *Corbi*²⁵ denen insanlardır. Komşularından ayrı bir dilleri vardır. Çok cesur olmakla beraber hırsız ve bir o kadar da katildirler. Kaleleri çoktur ve hepsi de tepelerde vahşi yerlerdedir. Yolcuları soyabilmek içindir. Mamafih geçen kervanlara çok zarar verdirdikleri için beyler tarafından çoğu tahrip edilmiştir. Onların davranışlarının bazısına deney oldum: 4 Nisan 1474 tarihinde bazı arkadaşlarımla *Chexan*²⁶ denilen Hasan Bey'e bağlı bir yerden geçerken, memlekette yarım günlük mesafedeki bir yerde, Hasan Bey'in de elçisi yanımızda olmasına rağmen, yüksek bir dağda bulunan *corbi*'lerin hücumuna maruz kaldık ve elçi ile *cancellero* ve ayrıca iki kişi öldürüldüler. Ben ve diğerleri yaralandık. Bütün paraları ve buldukları malları aldılar. Ben at üzerinde olduğum için yalnız başıma kaçtım. Yaralılar sonradan beni buldular ve beraberce bir halife, yani hacıların reisine sığınıp yapabileceğimiz en iyi bir şekilde yolumuza devam ettik. Üçüncü günü *Vastan*'a²⁷ geldik. Burası tahrip edilmiş ve çok kötü meskûn 300 ev var. İki gün uzakta [S. 118] Hoy şehrine geldik ki burası harap bir halde 400 eve sahip. Sanatkârlık ve toprak işçiliğiyle hayatlarını kazanıyorlar. Artık *Thauro* dağının sonu olduğu için bu halifeden ayrılmak istedim. Onun adamlarından birisini kendime rehber aldım ve üç günde çok namlı *Thauriz* (=Tebriz) şehrine geldim. Yolumuzda giderken bazı *Cordi*'lerle beraber olan *Turcomani*²⁸ gördük ve onlar bize nereye gittiğimizi sordular. Ben de Hasan Bey'i aramağa gittiğimi ona gönderilmiş bir mektubun olduğunu söyledim. O da benden mektubu göstermemi isteyince, ben samimî olarak mektubu onun eline vermenin doğru olmadığını söyleyememle, adam yumruğunu kaldırıp bana öyle bir vurdu ki 4 ay bu acıyı duydum. Hatta tercümanımıza da çok sert vurup, aklınıza gelebilecek en kötü duruma soktular.

²⁵ Kürtler olduğuna dair Lockhardın kaydından sonra, Tiepolo XVII. yüzyıl başında ziyarete gelen Floransalı Vecchiotti'nin raporundan naklen: "Bağdad'a doğru İran sınırının sonunda yüksek ve sarp dağlar vardır ve sakinlerine Kürd denir. Ayrı bir dilleri vardır ve farsçaya benzer. Memleketlerinin özelliğinden yararlanarak çok serbest yaşadıklarından sert ve savaşçı insanlardır. Bir kaç sene önce başlarında Kubat adında biri vardı, Türklere kötü gözle bakan bu adamın ulaşılmaz bir kaya üzerinde kalesi vardı. Bu adam orada bulunuyor ve geçen kervanlardan istediğini alıyordu. Bir zelzele sırasında kalesi yıkıldı ve üçbin adamı ile birlikte mahvoldu" kaydını koymuştur.

²⁶ Hizan.

²⁷ Bugün kalıntılarına rastlanmayan bir şehirdir. E. Honigman, *Bizans Devletinin Doğu sınırı*, İstanbul 1970, çev. F. Işıltan. s. 206.

²⁸ 248 numaralı tamamlayıcı notta turcimanı (=çevirmenler) izahını kabule meyyal değiliz. Kürd ve Türk aşiretlerinin bir arada yaşadıkları bölgelerde, *Türkmenler*'le karşılaşmaları doğaldır.

Tebriz'e geldiğim zaman, *caversara* [=kervansaray], yani bizde *fontego* [=fondaço, han] denilen yere geldim. Hasan Bey'e geldiğimi bildirip, onu görmek istediğimi ilettim. Onun karşısına çıktığım zaman, üzerimde o kadar kötü bir elbise vardı ki, iki dukadan fazla etmezdi. Beni karşılayıp önce hoş geldiniz dedikten sonra Hasan Bey elçisinin ve diğer iki kişinin öldüğünü ve bize yapılan suikastı öğrendikten sonra, bize artık hiç bir zarar gelmeyeceğini söyledi. Ben sonra daima göğsümde taşıdığım itimat mektubunu çıkarıp ona verdim. Bana okuttu. Etrafında bulunanlardan hiçbirisinin bunu okumasını bilmediğini ve bir çevirmen tarafından çevrilip çevrilemeyeceğini araştırdı ve bunun üzerine gene bana okuttu [S. 119]. Mektupta ne denildiği anlaşıldıktan sonra benim danışmanlar ile beraber gidip nelerimin çalışıldığını söylememi ve yazdırtmamı istedi ve söyleyecek bir şeyim olup olmadığını sordu. Sonra evime gitmemi istedi ve gerektiği zaman da çağıracağını söyledi. Hasan Bey'i bulduğum yer şöyledir [dedikten sonra sarayın bir tasvirini ve içindeki şairlerden bahisten sonra, ertesi gün kendisine yollanan hediyeleri kaydedip, kentin meydanındaki eğlenceye²⁹ katıldığını yazar. Gelen bir Hind elçisinin hediyeleri Barbaro'nun dikkatini çekmiştir. Yırtıcı hayvanlardan oluşan bu hediyeler, oranın özellikleridir. Tanıştığı insanlar arasında rastladığı tüccar bir grup, ona bir çok halı gösterirler. Bir sunnet düğünü vesilesiyle katıldığı bu evde, yüz küsur halıdan 40'ını en güzelleri olarak gösterirler "bu çok güzel halılar arasında Kahire ve Bursa³⁰'ninkiler hükmüme göre, frenk ve S. Matheo (ilki Fransa'yı ikincisi İspanya, Portekiz'i ima eder) ipeklilerinden daha değerlidir" demektedir (S. 127).

Barbaro'nun seyahatinin bundan sonraki kısımlarında İran topraklarında geçen süresini anlatır, Trabzon'dan Tebriz'e giden yoldaki uğradığı konaklama noktalarını anlattığı zaman bizi ilgilendirir. Trabzon hakkında fazla bir bilgi vermez. Tıpkı Trabzon'a nerden geldiğini anlatmadığı gibi. Bu devir Trabzon'una ait belgeler yayımladığı için düzenleyenler de fazla bir ek yapmamışlardır. Bununla beraber buranın Osmanlılara bir vergi ödeme yükümlülüğüne girdikten sonra, 1461 tarihinde, yani Barbaro'nun seyahatinden çok evvel Türk topraklarına katıldığı biliniyor³¹. Barbaro'nun hâlâ bir imparatorun bahsetmesi yersizdir [S. 152]. Tebriz'e gitmek için hep *garbin* (garp) tarafına giderken "bir çok şehir ve kaleler bulunuyor. Hatta dağlar ve ormanlarda kimseler yok. İlk belirli yer düz bir arazide bir kalesi ve etrafı dağlarla çevrili bir tepe üzerindeki Bayburt³² kentidir.

²⁹ Burada *tanfaruzo* der, Türkçe teferrüc'den geçmedir. Babinger'in bu görüşü, İtalyan filolog Bruno Migliorini tarafından da "*Atti del Accademia Toscana di Scienze e Lettere "La Colombaria"* [1952] s. 161-166 daki "Taferruglio e Tanfaruzzo" başlıklı makalesinde kabul edilmişti [F. Babinger, *Archivio Storico Italiano* CXXI (1963) s. 31, n. 23.

³⁰ Bursa halısı demekle herhalde Anadolu halısı demek istemişti. Bursa kentinin o sıralardaki ipek ticaretinde sahip olduğu yer hakkında konuşmak gereksizdir. Halıcılığa ait taradığımız kitaplarda Bursa halısı diye bir kayda rastlamadık. Bunun yanında XV. asır Anadolu halıları, bütün medenî dünyada takdir ediliyordu.

³¹ B. S. Baykal not 7'deki B. Ayrıca Ş. Tekindağ, "Trabzon" *İslâm Ansiklopedisi*

³² Dedem Korkut Kitabında da yeri olan bu kentimiz için bk. O. Turan *İslâm Ansiklopedisi*. Yazımızın hazırlanmasından sonra yayınlanan eser: Dr. İsmet Miroğlu, *XVI. yüzyılda Bayburt Sancağı* İstanbul 1975

Kalesi sağlam ve taştan. Toprağında çok meyva yetişir. Kalenin altında 1500 kadar ev var. Hasan Bey'indir. Beş gün ilersinde Erzincan var. Büyük bir şehir ise de, önemli bir kısmı tahrip edilmiştir. Şark ve garp arasında iki mil gidince Fırat nehri gelir. Bunun üzerinde 17 gözlü büyük ve güzel bir köprü vardır. Sonra Harput denen kale vardır. Burası Erzincan'dan 5 gün uzaklıktadır. Burada Trabzon imparatorunun kızı ve Hasan Bey'in karısı olan hanım var³³. Burası kuvvetli bir yerdir. Halkın çoğu rumdur. Bu kadının yanında da çok ortodoks papazı bulunuyor. Yol üzerinde bir çok kasaba ve kaleler bulunmaktadır. Sonra *Moschne* denen kale ile *Halla* ve *Thene*³⁴ adındaki diğerlerine rastladık. Hepsini muhkem ve çevrili. Her birinde 500 den az ev var. O civardan da büyük bir nehir geçiyor [Fırat]. Üzerinden kayıklar ile karşı tarafa geçiliyor ve adı geçen Harput'an pek fazla uzak değildir. Bu kalelerin hükmü altında yaşayan ahaliye *Comari* [yapılan çıkmada *Coynari* ve *Conyari* de denilmiş] yani bizim dilimizde çoban [bk. Ek III] denilir. Sonra daha Şark'a yürüdüğümüz zaman *Polu* (Palu) denen yere geldik. 300 kadar ev vardır ve aşağıdan bir nehir geçer. Daha Şark'a dört gün gidip Amus [Muş] denen yere geldik. Çok kötü iskân edilmiş bir köy hali var. Bütün Trabzon ülkesinde ve topraklarında ve hatta sınırlarında çok şarap yapılır. Bağlardaki ağaçlar budanmamıştır. Bizim bir *botta* [Venedik ölçeği]'mıza göre bir dukadan azdır. Ormanlarda bizim Puglia sahillerindeki cinsden ceviz doludur. Diğer meyvalar da boldur. Bazı yerlerde *zamora* denilen şarap yapılır.

Oradan Türkmenistan'a girilir. Önceleri Ermenistan denilirdi. Burada doğanların adı Karakoyunlular olunca, İran ve Çağatay'dakilere Akkoyunlular deniliyor. . . Bu isimler altında büyük bölünmeler meydana gelmiştir³⁵. Sonra dağlar arasında, küçük fakat kuvvetli *Muş* şehri var. Bir tepede olan şehir 3 mil yer kaplar ve epey halkı vardır. Üç gün ilerde *Ahlat* denen yere geldik. Kalesi sağlam ve güzel. Üzerinde bulunduğu gölün uzunluğu 150 genişliği 50 mildir. Batı tarafında 15 mil uzaklıkta başka bir göl vardır. 80 mil kadar olan bu gölün etrafında bazı kaleler vardır Ahlatın alt taraflarında bin kadar ev var. Her iki gölün üzerinde pek çok gemi bulunur ve deniz yolculuğu yapılır, İkinci gölün üst tarafında *Ceus*³⁶ adında güzel topraklı ve surlu bir şehir var. Burada 5 gözlü bir köprü var. *Ceus*'dan *Herzis* (Ercis) e kadar 4 tane bu tip köprü var, ve hepsinin altından nehir geçer. Ercis'de İran ve Çağatay hükümdarı olan *Giusa*'nın annesinin mezarı bulunuyor. Buradan

³³ Bir siyasal birleşme için yapılan bu evlenme, Akkoyunlular ile Trabzon İmparatorluğunu biraz yaklaştırmış görünüyor. Asıl adı Katerina olan bu hanımın *bayan* anlamına gelen "Despina" sıfatına türkçe Hatun eki ile Despina Hatun şekline konmuştur. (s. 294 n. 352). XIV. yüzyılda Akkoyunlu'lardan Kutlu Bey'in prenses Maria ile evlenmesi sırasında, bu hanıma da Despina Hatun denilmiştir (bk. Adnan S. Erzi, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar", *Bellelen XVIII/70* (Nisan 1954) s. 190. sair evlenmeler için de bk. s. 189 n. 43.

³⁴ Bu üç yerin bugünkü şekilleri saptanamadı.

³⁵ Barbaro'nun, Avrupa'daki siyasal bölünmelere ait benzetmelerini çevirmeye lüzum görmedik.

³⁶ Van gölünün ismi verilmeden tarifi yapılmış, Yakınındaki Nazik Gölünün yakınındaki Kers'in burası olduğu ileri sürülüyor.

5 mil uzaklıkta *Oria* adında kuvvetli bir kale, bir tepenin üzerinde bulunuyor. Hep Şark'a gidildiğinde yarım günde *Hoy* şehrine varılıyor.”

Bu satırlardan sonra bugünkü İran toprakları hakkında bilgi veren Barbaro'nun, Otluk-beli Meydan savaşından sonra, Hasan Bey'in kuvveti hakkında [S. 159] bilgi verirken 20-24 bin atlı, 4-5 bin yaya ve 6 bin de yardımcı kuvveti, Osmanlılara karşı az ve yetersiz gördüğü okunuyor. İki sayfa sonra da tekrar edilen bu kanaatden sonra bir Tatar elçisinin ziyareti faslı vardır. 1478 senesi Ocak ayında Uzun Hasan vefat ettiği zaman Barbaro, onun ailesi hakkında bilgi verir [S. 162] ve düzenleyicilerden L. Lockhard tarafından tamamlanır [S. 299 n. 406 ve 407]. Dönüş yolculuğu Erzincan, Çemişkezek, Arapkir, Malatya üzerinden olup en son Halep şehrine ulaşır. Burada bir *muchario* (mekkari) bulup Beyrut'a iner. Bir olay çıkarmamağa dikkat edip, bir Girit gemisine atlayarak Kıbrıs adasına gelir. Oradan da memleketi olan Venedik şehrine dönerek gördüklerini kaleme almağa başlar. Bu arada karşılaştığı, fakat daha önce yazmadığı bazı konulara değinir.

21 Aralık 1487 tarihinde yazdığı raporunun son satırlarında, Azak ve İran'a yapmış olduğu seyahatleri sırasında gördüklerinin yazılmasının bittiğini ifade ederek eserini bitirir. Yayınlayanlar Venedik temsilcilerinin klâsik *relazione*'leri arasında saymamakla beraber, bu kıymetli yapıtı bir *sefâretnâme* saymakta beis görülmez. Her ne kadar Venedik Senato'su daha sonradan bu temsilcilerin bir yazılı rapor vermelerini kanunî bir zorunluluk haline getirmiş ise de esaslı bir kaynak olan bu yapıtlar değerlerini yitirmemişlerdir.

* * *

A. Contarini'nin seyahati Karadeniz'in kuzey tarafından İran içlerine doğru yapılmıştır. Girişte açıklandığına göre [S. 24], 23 Ocak 1474 tarihinde Venedik şehrinde ayrıldı. Aynı senenin 4 Ağustos günü Tebriz'deydi. O sıralarda Hasan Bey İran'ın güneyinde oğlu Uğurlu Mehmed'in isyanını bastırmakla meşguldü 22 Temmuz günü Tebriz'den ayrılan Contarini, İsfahan'a geldi ve orada Barbaro ile karşılaştı. İkisi beraber Hasan Bey'i, Osmanlı Türklerine karşı bir mücadeleye ikna edemedikleri için, aynı anda iki cepheden birden hücum hayali sona ermiş oldu. Bir sene daha İran'da kalan bu elçi, 1475 senesi Haziran ayında dönüş yolculuğuna başladı. Gürcistan'a geldiği zaman Kefe şehrinin Osmanlı Türklerinin eline düştüğünü öğrendi. Bunun için daha kuzeyden bir yol izledi. Astırhan kentinden sonra, Moskova'da Prens III. Ivan ile görüştü. Dört aylık ikameti sırasında çok ikram gördü. 21 Ocak 1477'de Moskova'dan ayrıldıktan sonra Polonya ve Almanya üzerinden 10 Nisan günü Venedik'e geldi. Uzun Hasan Bey'in şahsı ve devleti hakkındaki verdiği bilgi ihtiyatla kullanılır. Dönüşünden sonra da çeşitli görevlerde bulundu.

Bu zatın izlenimlerini tarihimizi yakından pek fazla ilgilendirmedığı için şimdilik dilimize çevirmedik.

* * *

Kitabın güzel bir kâğıt üzerine ve matbaa harflerinin büyük bir özenle seçilerek basılması, bilim adamlarının olduğu kadar kitapseverlerin de ilgisini çekecektir. Pietro della Valle'nin İran Mektupları (= Lettere dalla Persia) adlı eserinden sonra bu kitabı yayımlayan İSMEO'nun Orta Doğu'ya ait diğer metinleri de bir an önce aynı seride yayınlanmasını bekleriz.

I

§ Bu çalışmamı geliştirirken, gene 1973 senesinde basılmış fakat 1974 senesi içinde yayınlanmış olan iki kısımlık *Venezia e il Levante fino al secolo XV* başlıklı eser elimize geçti. Venedik'deki Giorgio Cini vakfı tarafından 1968 senesi 1-5 Haziran günleri arasında düzenlenen "Convegno Internazionale di Storia della Civiltà Veneziana" adlı bilimsel toplantının zabitlarıdır. İki kısma ayrılan birinci ciltte Tarih-Hukuk-Ekonomi konusundaki bildirimler konuşulmuştur. Sanat, Edebiyat, Dilcilik ve Kültür tarihine ayrılan bildirimler ikinci cildinde bulunmaktadır [basım 1974 yılında ise de yayımı 1975 dir.] Venediğin Şark (Levante) dünyasına ait konularında her zaman ilişkisi olduğu türk-islâm âlemine de dolaylı olarak değinen araştırmalarla dolu bu bildirimlerin bir listesini düzenliyoruz.

TOMMASO BERTELÈ, *Moneta veneziana e moneta bizantina (secoli XII-XVa s. 3-146, IV tablo.*

GIUSEPPE CARACI, *Viaggi fra Venezia ed il Levante fino al XIV secolo e relativa produzione cartografica s. 147-184.*

GIOVANNI COSSANDRO, *La Formazione del diritto marittimo veneziano, s. 185-218.*

GIORGIO T. DENNIS, *Problemi storici concernenti i rapporti tra Venezia, i suoi domini diretti e le signorie feudali nelle isole greche s. 219-235.*

IVAN DUJCEV, *Rapporti fra Venezia e la Bulgaria nel medioevo s. 237-259.*

GIANFRANCO FOLENA, *Introduzione al Veneziano "De la da Mar" s. 297-346.*

DAVID JACOBY, *Les "Assises de Romanie" et le droit vénitien dans les colonies vénitiennes s. 347-360.*

HANS J. KISSLING, *Venedig und der Islamische orient bis 1500, s. 361-387.*

BARISA KRELUC, *Le relazioni fra Venezia, Ragusa e le popolazioni serbo-croate, s. 389-401.*

FREDERIC C. LANE, *Venetian seamen in the nautical revolution of the Middle Ages, s. 403-429.*

ROBERTO SABATINO LOPEZ, *Il problema della bilancia dei pagamenti nel commercio di Levante, s. 431-452.*

MANOUSSOS I. MANOUSSACOS, *L'Isola di Creta sotto il dominio veneziano problemi e ricerche, s. 473-514.*

MICHEL MOLLAT, PHILIPPE BRAUNSTEIN, JEAN CLAUDE HOCQUET, *Réflexion sur l'expansion vénitienne en Méditerranée s. 515-539.*

MARIE NYSTAZOPOULOU PÉLÉKIDUS, *Venise et la Mer Noire du XIe au XVe siècle s. 541-582.*

ŞERBAN PAPACOSTEA, *Venise et les pays roumains au Moyen-age s. 599-624.*

JEAN RICHARD, *Chypre du protectorat à la domination vénitienne, s. 657-677.*

JORJO TADIC, *Venezia e la costa orientale dell'Adriatico fino al secolo XV, s. 687-704.*

ALBERTO TENENTI, *Venezia e la pirateria nel Levante: 1300-1460, s. 705-771.*

FREDDY THIRIET, *Problemi dell'amministrazione Veneziana nella Romania, XIV-XV sec. s. 773-782.*

UGO TUCCI, *La navigazione veneziana nel duecento e nel primo trecento e la sua evoluzione tecnica*, s. 821-841.

GIUSEPPE VALENTINI, *Dell'amministrazione veneta in Albania* s. 843-910.

CHARLES VERLINDEN, *Venezia e il commercio degli schiavi provenienti dalle coste orientali del Mediterraneo* s. 911-928.

İkinci ciltte yer alan bildirimler arasında GIAMBATTISTA PELLEGRINI; Contatti linguistici arabo-veneziani" s. 301-330 dışında kalanlar türk âlemi ile yakından ilgili olmadıkları için buraya konulmamıştır.

§ Şark dünyasının öğrenilmesine dair düzenli çalışmalar yüzyıllardan beri devam etmektedir. Dilimize kaynak değerinde çok az yapıt çevrilmiştir. Araştırma mahiyetindeki çalışmalar türkçe çok azdır. Önemli bir yapıt yıllar önce ele alınmıştır: W. Barthold, "Avrupa ve Rusya'da Şark'ı tettebbu' tarihi", *Millî Tettebbular Mecmuası* I (1331) s. 163-186, s. 349-380, s. 545-570 (çeviren Ragıp Hulûsi [Özdem]). Birinci Türk Tarih Kongresinde bu yapıtın dilimize çevrilmesi Yusuf Akçora tarafından temenni edilmişse de uygulanmamıştır: bk. *Zabıtlar*, s. 580-581. Daha sonraları B. Nikitine tarafından ekler yapıp "La découverte de l'Asie" (Paris 1947) başlığı altında yayımlanan bu yapıtdan başka, Şark âlemine dair çalışmalara toplu bakan bir makale şudur: C. E. Bosworth, "Orientalism and orientalist", *Arab-islamic Bibliography*, 1977, Sussex, s. 148-156.

II

Yazımızın tesliminden sonra yayınlanan *Türk Taş Köprüleri* adlı eserde, Barbaro'nun üzerinden geçtiği belli başlı köprüler hakkında yeterli bilgiler verilmiştir: Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı devri sonuna kadar*, Ankara 1975, Adana köprüsü s. 19-22, Hasankeyf. Dicle Köprüsü s. 39-40. Cizre köprüsü s. 44-48.

III

Barbaro'nun "Konyar"lar için çoban demesi, bizi bir dipnotu koymaktan alıkoymuştu. Rumeli'nin Türkleşmesinde önemli bir yeri olan bu zümre için ayrı bir araştırma yapılması gerekirse de, şu iki küçük kaydı koymakla yetiniyoruz: *Türk Ansiklopedisi*, fasikül 172 (1974) s. 205. Osman Ergin, *Aylık Ansiklopedi* c. II s. 594-595.

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

